

SABAHETA GAČANIN
(Sarajevo)

POETSKA KAZIVANJA
KAO MEMORIJSKI KONEKTORI*

Sažetak

Kultura jednog naroda na prostorno-vremenskoj osi markirana je povezivnim jedinicama, tj. figurama pamćenja, koje kroz različite kulturne medije prenose i vežu memorijski materijal, te tako omogućuju opstojnost kulturnog pamćenja. Upravo zbog tog obilježja čuvanja, prenošenja i povezivanja ove figure nazivamo memorijskim konektorima.

Ovaj rad bavi se određenim memorijskim konektorima u divanskoj poeziji Bošnjaka na perzijskom jeziku, kao jednom segmentu islamske književne tradicije. Poeziji predodžba o tekstu kao prostoru pamćenja u islamskoj književnoj tradiciji daje dimenziju *mnemonic art par excellence* – interaktivni transfer tradicijske prakse interteksta i literarne inscenacije.

Ključne riječi: kulturna historija, kulturno pamćenje, memorijski konektori, književnost Bošnjaka, perzijski jezik.

I

Pojmovi sjećanja i pamćenja u naučnom diskursu u najneposrednijoj su vezi s pojmom kulturne baštine, koja je suštinski ljudsko pamćenje o prošlosti a iščitava se preko mreže temeljnih pojmova kolektivnog pamćenja i kulturnog pamćenja.¹ Glavna uloga umijeća pamćenja nije puko pamćenje

* Ovaj rad je prezentiran na Naučnom skupu “Kulturno-historijski tokovi u Bosni od 15. do 19. stoljeća” održanom između 15-17. maja 2015. godine kojim je obilježeno 65 godina rada Orijentalnog instituta u Sarajevu.

¹ Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, “Zašto pamćenje i sjećanje”, u: *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006, 15.

osjetilnih stvari i dobro snalaženje u pojavnom svijetu, već nešto mnogo više: ono omogućuje povezivanje s onim dimenzijama koje su bliske pravoj čovjekovoj prirodi, što je pitanje hermetičkog memorijskog sistema.

Kolektivno sjećanje nudi novu paradigmu kulture koja i fenomen književnosti ispituje s novog aspekta. Kultura jednog naroda ima svoju unutarnju konektivnu strukturu čija koherencija počiva na socijalnoj i vremenskoj dimenziji kulturnog kontinuiteta. Taj kulturni kontinuitet čine jedinice koje nazivamo figurama pamćenja², a koje imaju funkciju da kroz prostor i vrijeme na različite načine i kroz različite kulturne medije prenose i vežu memorijski materijal, te tako omogućuju opstojnost kulturnog pamćenja. Njena snaga ne leži u spomenu i očuvanju već u kulturnom pamćenju, koje joj kroz interpretaciju i hermeneutiku jamči mjesto u konektivnoj strukturi kulture jednog naroda.³

Svaka književna tradicija, a tako i divanska u znaku je dvostruke kulture pamćenja – dio koji je čvrsto izatkan na intertekstualnosti, kao kulturnom pamćenju i dio poetskog kazivanja koji isijava pjesnikovo intimo emocionalno iskustvo, čime biva sugeriran određeni model sjećanja. Tako se u jednoj poetskoj formi susreću kolektivno pamćenje, kao intertekst, i individualno pamćenje, lično emocionalno iskustvo pjesnika.

II

U islamskoj književnoj tradiciji poezija bi se mogla razumjeti kao *mnemonic art par excellence*, a predodžbu o tekstu kao prostoru pamćenja na općeprihvaćenoj praksi intertekstualnosti, te u okviru nje i divanska poezija sa svim svojim poetskim formama, prostor je sjećanja i literarno markiranje mjesta pamćenja.⁴ Sve je utemeljeno na islamskoj kulturnoj slici svijeta.

Možemo reći da imamo i formalne i sadržinske memorijske konektore. Gledajući dijahronijski razvoj poetskih formi, počinjemo sa samim bejtom, koji opstaje dugi vremenski period s metrom i rimom, kao temeljni memorijski konektor u islamskoj poeziji. Bejt kao temeljna poetska konstrukcija može funkcionirati izvan bilo koje cjelovite poetske forme; kao karika sa dva misraa sadržinski se mijenja i kroz vrijeme i kroz forme.

² Usp. Jan Asman, "Kultura sjećanja", u: *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb, 2006, 53-57.

³ Jan Asman, *Kultura pamćenja*, Prosveta, Beograd, 2011, 12.

⁴ Usp. Renate Lachmann, "Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature", in: *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, eds. Astrid Erll et al., de Gruyter, Berlin–New York, 2008, 301-310.

U formalne konektore (kojima se ovdje u radu nećemo baviti ni na koji način) spadaju prvenstveno forme kaside i gazela, kao i druge forme. A sadržinski memorijski konektori, koji bi se mogli u nedogled razmatrati, imaju izrazito transformativni karakter, ovise o recipijentovom predznanju i sposobnosti uočavanja i promišljanja. Lakonski bismo time markirali motive, metafore i simbole, kao i druge memorijske i intertekstualne figure.

III

Kako funkcioniraju poetski tekstovi kao memorijski konektori u mreži kulture? Tako da je jedan tekst projiciran u drugi tekst ili jedna kultura u drugu, a svaka je kultura novi zbir memorijskih konektora koja baštini prethodne. To znači da se sam tekst konstituira intertekstualnim procesom, koji apsorbira i prerađuje misaone obrasce drugih tekstova, omogućujući komunikaciju koja nikada ne zahtijeva jednosmislenu suglasnost.⁵ Na taj način vodi se dijalog ne samo između poezije i identiteta već ujedno i dijalog između kultura i autora. U većini slučajeva to nije puki dijalog nego bahtinovsko višeglasje.⁶

Divanska književnost kao medij kulturnog pamćenja, podrazumijeva specifičnu strukturu tekstova kao temporalnih tragova, reprodukciju tačno determiniranih književnih kanona, te neprekinuti dijalog koji su strukturirani kao palimpsesti u kojima su uslojena značenja i forme iz jednog veoma dugog vremenskog perioda, još od 15. stoljeća pa sve do tanzimatske, 19. stoljeća.

Kulturno pamćenje obuhvata događaje, ličnosti i kategorije kojima zajednica pripisuje temeljne vrijednosti, stoga svaka pjesnička forma nosi svoja sjećanja, svoje poveznice, i to kroz iznesene prizore, događaje, emocije i iskustva tvoreći cijelu mrežu figura sjećanja i izlivajući ih u stihovima retorikom sjećanja. Ono što pjesnik nosi u sebi kao unutarnji biljeg određuje retoriku sjećanja.

Tradicija divanske književnosti promatra se kroz načelo totalne intertekstualnosti, prema kojoj umjetnik cijelu tradiciju poima kao kulturno pamćenje, a svojim poetskim kazivanjima participira u tekstovima kulture ne tretirajući ih kao dijahroni niz tekstova, nego kao otvoreni prostor, kao univerzum tekstova.

⁵ Renate Lachmann, "Intertekstualnost kao konstitucija smisla", u: *Intertekstualnost & Intermedijalnost*, ur. Zvonko Maković et al., Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1988, 79.

⁶ Mihail Bahtin, *Problemi poetike Dotojevskog*, prev. M. Nikolić, Zepter Book World, Beograd, 2000, 28.

Svaki autor ili historijski fakat u našem kulturnom pamćenju transponira se u neki pojam, simbol ili pouku, čime dobija smisao i postaje dio kulturnog mozaika društva. Brojni su bošnjački autori koji su u poliglотноj kulturnoj zajednici ujedno pisali na arapskom, turskom, perzijskom, čiji književni rad zbog ‘zaborava pisanja i čitanja’ nije dobio svoje mjesto u memorijskoj kulturnoj riznici društvene zajednice.

IV

Književna islamska tradicija ima svoje arhetipsko ishodište u Svetom Tekstu i Tradiciji Poslanika. Stoga je nužno široko obrazovanje, islamsko, književno, kulturno i filozofsko, koje će omogućiti recepcijski ispravno razumijevanje poetskih kazivanja, posebno u sufijskoj književnoj tradiciji, gdje se putem čitanja kulturnog koda prodire do istine mišljenog ili napisanog, budući da se smisao traži u jeziku kao tekstu kulture.

Poetika divanske književnosti općenito se zasniva na posebnoj poetskoj sintaksi, kanonski je profilirana specifičnim metaforama, motivima i simbolima iz islamske književne tradicije.⁷ Ona je koncipirana u horizontu kolektivnog pamćenja čija poetska memorijalistika funkcionalizira poeziju sa zadatkom da očuva ono što je bitno i važno u prošlosti, te tako podupre i osnaži kulturno pamćenje. Najčešći njezini konektori su motivi svjetlosti, vode, putovanja, vrta, sjedinjenja i ljubavi; mitološki likovi iz klasične i islamske kulturne tradicije; metafore i simboli kao što su voljena, ljepota, vino, krčmar/vinotoča, srcobolja, uvojci, leptir, slavuj i ruža.⁸ Jedan od konektora, iz naše perspektive gledano na mrežu kulturnog pamćenja, ovdje je i perzijski jezik.

بیا ساقی رنگین گل جام را که بویش به جوش آورد خام را⁹

Hajde donesi vinotočo tu čašu boje đula

I neuzavrelo uzavrije od njegova mirisa (Sukkeri)

⁷ V. Sabaheta Gačanin, *Sve na Zemlji sjena je Ljepote. Ontološka poetika jednog sufijskog divana: šejh Hatemov Divan*, Posebna izdanja 34, Orijentalni institut u Sarajevu (OIS), Sarajevo, 2011, 54-63. (dalje: S. Gačanin, *Sve na Zemlji sjena je Ljepote...*).

⁸ V. S. Ć. Saġġādī, *Farhang-e estelāhāt wa ta'birāt-e 'erfānī*, 4th ed., Tahuri, Tehran, 1378/1999.

⁹ S. Gačanin, “Sakinama kao poetska forma divanske književnosti: *Sakinama Zeke-rijjaa Sukkerije*”, *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF)* 52-53/2002-03, OIS, Sarajevo, 2004, 161.

عاشق ز شبِ خویش سحر میدزد وز شعلهٔ آه خود اثر میدزد
غم نامه به دلدار نویسد اما پرواز ز مرغ نامه بر میدزد¹⁰

*Ašik kada noću bdije zoru skriva
Skriva i trag ognja svog uzdaha
O bolu što ga mori pisma narisa
Ali let ptice glasonoše prikriva (Nerkesi)*

همه گل‌های این گلشن بآن کس گوش میدارند که چون بلبل ز اسرار محبت یک خبر دارد¹¹
*Sve su ružice u ružičnjaku svu pažnju usmjerile
Da saznaju šta bulbul o tajnama ljubavi zbori (Rušdi)*

از نار شمع رویش منعم مکن رقیبا دانی که سوختن خود پروانه را مرادست¹²
*Suparniče, od plama svijeće ne zaklanjaj me
Znaš da je leptiru da sagori stremljenje (Adni)*

نظر به طالع ما کن به حسن عالمسوز گذشت یار ندیدم چو آفتاب دریغ
*Gle zvijezde sreće naše i one ljepote što svijet zadivi
Draga prođe i ne primijetih, jer je poput sunca, aj žalosti! (Rušdi)*

Svaki divan za sebe predstavlja poetsku sublimaciju iskazanu u različitim poetskim formama, unoseći svaki od njih svoj senzibilitet u književnost. Jedan potpuni divan sa svim svojim poetskim formama često je žanrovski polivalentan tako da se tematski tu nalaze mitologija i povijest, aktualna događanja, emocionalna iskustva, sjećanja, interkulturalne relacije, transcendentno-spiritualna iskustva i drugo, a ta se žanrovska i tematska polivalentnost razgranava u mreži integracija i disocijacija tropa.

Divanski pjesnik vidi svoju ulogu da svjetiljkom riječi rasvijetli dubinske spoznaje, stavljajući ih u različite mitopoetske, kao i u metafizičke okvire interpletirajući navode Kur'ana, hadisa, misli sufijskih velikana, stihove drugih pjesnika, bilo direktnim navođenjem bilo parafraziranjem u formi aluzija, čime se uspostavlja jezičko-filozofsko-poetska dijahronija sa svojim općim i posebnim značenjima i nijansama. Kada se analiziraju divanske forme, mogu se izdvojiti forme gazela čiji je kontekst u sferi ličnog i emocionalnog, za razliku od formi kasida i tariha, u čijem

¹⁰ Muhammed Nergīsī, *Esālību 'l-mekātīb*, Topkapı Saray Müzesi, Revan No 1056.

¹¹ Svi navedeni stihovi Rušdija u ovom radu su ekscerpirani iz: *Dīvān-i Sahhāf Rušdī*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan No. 771.

¹² Svi navedeni stihovi Adnija u ovom radu su ekscerpirani iz: Adni, *Dīvān-i 'Adnī*, Millet Kütüphanesi, No. 278, 279.

je središtu dramaturgija kolektivnih dešavanja u kojem je pjesnikovo interesovanje usmjereno na javni prostor i dešavanja u njemu. Koliko i na koji način divanska poezija pojedinca komunicira s tadašnjom kulturnom situacijom najbolje se može iščitati iz kasida posvećenih aktuelnim događajima (ratni pohodi, promaknuća, proslave raznih tipova, podizanje javnih objekata, itd.), kao i panegirika s osobnim relacijama prema figurama autoriteta i objektima glorifikacije, s jasnim signalom prihvatljivog društvenog ponašanja. Stoga ovakva poetska kazivanja imaju hermeneutičku vrijednost, jer uvijek tumače svijet oko sebe kroz lični diskurs.

نیز عاصم کننده از این کوشش همراہ در خجسته گرکد داده موقتخانه خود¹³

*I prijestonica je od njegovih plemenitih nastojanja
U dobrostivosti njegovoj mjesto dobi i muvekithana (Muvekkit)*

با نقط یک به هزار ایچره افتد تاریخ محرم را ز جنان گشت امان محمد شاه¹⁴

*Sa tačkama pade tarih da od 1160 jedan odbije se
Mehmed šahu dozvoljen je ulaz u Džennet, gdje bezbjedan je (Hatem)*

برای مصطفی چلبی الشامی

آنجا که دوش عربده جو مصطفی گذشت از سر جدا هزار تن مبتلا گذشت
چشم سیاهش آفت دوران وقت بود کز بھراو تن از سر و سر از قفا گذشت

POSVEĆENO MUSTAFI ČELEBI SIRIJCU

*Tamo sinoć gdje kavgadžija Mustafa prođe
Opet na hiljade ojađenih ostade
Oči crne njegove nesreća su za ovo vrijeme
Zato što zbog njega ni tijelo ni glava na miru ne ostade (Talib)¹⁵*

بر جودک قام رایات السفتوح انما کنت رئیساً فی الجھاد
ذو السفقارت کرد آن تا سرخ سر با اطاعت بر زمین سر می نهاد

*Ti si razvio zastave pobjede,
gdje god si bio vođa u boju
Tvoja sablja učini da su i Kizilbaši
poslušno oborili glavu u zemlji (Muhlisi)¹⁶*

¹³ M. E. Kadić, *Tārīḥ-i Enverī* XXV, 224.

¹⁴ Ahmed Hatem Akovalizade, *Dīvān-i Hātem*, Istanbul Üniversitesi Ktb., T 2823.

¹⁵ Talibovi stihovi su preuzeti iz već objavljenog rada: S. Gačanin, "Formalna i leksikostilistička obilježja poezije Ahmeda Taliba", *POF* 58/2008, OIS, Sarajevo, 2009, 28.

¹⁶ Omer Mušić, "Hadži Mustafa Bošnjak-Muhlisi", *POF* XVIII-XIX/1968-69, OIS, Sarajevo, 1973, 89-119.

IV

Dio islamskog kulturnog mozaika čini i iranska civilizacija i kultura, koja je baštinila antičku civilizaciju asirsko-babilonskog regiona, antičkog Egipta, Male Azije, drevne Medije, Istočnog sredozemnog bazena i u daljem historijskom redoslijedu ostvarila civilizacijske dodire sa helenizmom, antičkim Rimom i Bizantom, uz svoje vrlo bogato indoiransko naslijeđe.¹⁷ Kao i u svakoj poetskoj praksi kao mediju kulturalnog pamćenja, i divanska poezija ima svoje uzore u velikanima perzijskog Parnasa – Rumiya, Hafiza, Sadija, Attara, Sanaija i Džamija – svezremenskog i globalnog značaja – kao i mnogobrojne druge pjesnike iz ranijih epoha, bilo intertekstom, formom i sadržajem kao što je nazira eksplicitni metatekst, ili nekom drugom vrstom identifikacije, čime se otvara interkulturalna perspektiva, što je najizrazitiji primjer ukrštanja pamćenja i palimpsesta.

Ovdje ćemo, zbog obilja primjera, ilustrirati samo određeni broj stihova s metatekstom i intertekstom koji imaju očigledan učinak poetskih memorijskih konektora iz interkulturne perspektive.

Hafizova poezija kao instigator interteksta:

الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها كه عشق آسان نمود اول دلى افساد مشكلها¹⁸

*Hajde krčmaru, zaokruži čašom redom, pa nek stigne i meni
Ljubav se pokaza sprva jednostavna, ali počеше tegobe pristizati.*

(Hafiz Širazi)

ضیائی مست جام بزم عشاقتم می گوید الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

*Zijaji, opijen kao i ostali što u tebe su zaljubljeni, veli
Hajde krčmaru, zaokruži čašom redom, pa nek stigne i meni!*¹⁹

(Hasan Zijaji)

برو ای زاهد و دعوت مکنم سوی بهشت که خدا خود ز ازل بجز بهشتم نسرشت²⁰

*Prođi me se pobožnjače i raju me ne zovi
I sam Bog me još od ezela za raja ne zamijesi* (Hafiz Širazi)

¹⁷ V. "Iran", *The World Book Encyclopedia* 10, 331-332; B. A. Lafuraki, "Cultural Iran and its Contribution to Human Civilization and Culture" (2014), http://www.iranreview.org/content/Iran_Spectrum (pristupljeno 2. juli 2015).

¹⁸ Hafiz Širazi, *Divan*, NII "Ibn Sina", Sarajevo, 2009, 1.

¹⁹ Stihovi Zijajije su preuzeti iz objavljenog rada: S. Gačanin, "Iz divana Hasana Zijajije Mostarca: stihovi na perzijskom", *POF* 55/2005, OIS, Sarajevo, 2006, 193.

²⁰ "Hafiz wa zahedan-e riyayi", *Rahavard Persian Journal*, Issue 99, <http://www.rahavard.com/Articles/99-Hafez.pdf> (pristupljeno 2. juli 2015).

برو ای راهب مغ با بت سیمین کنشت با بماند به من افتاده اش آن حور بهشت²¹

U hram idi sveštentiče svojoj ljepotici od srme
A meni jadnom nek ona hurija rajska ostane (Hasan Zijaji)

اگر آن ترک شیرازی بدست آرد دلِ مارا بخالِ هندویش بخشم سمرقند و بخارا²²

Kad bi mi se smilovala ta Turkinja iz Širaza
Za ben s obraza na dar joj Semerkand i Buhara
(Hafiz Širazi)

مگر آن ترکیء شیرازی بدست آری دلی ما را
فخالو هندیش بخشم سمرقند بخارا²³

Zar nas je ona širaska Turkinja
Pod svoje do te mjere uzela
Pa pomislila da zbog indijskog joj bena
Moj dar je Semerkand i Buhara (Mehmed Fevzi)

اگر آن سرو قد سازد مشرف خانه ما را نثار مقدمش دارم همه دنیا و عقبا را
نگردد تشنگی عشق زایل از دل تشنه اگر نوشد بیک دم آبهای هفت دریا را

Ako ono stasito djevojče po mojim se dvorima prošeta
U čast njena sjajnoga dolaska žrtvovaću slasti oba sv'jeta
Žeđ ljubavna ugasit se neće sa mojega srca zagrijana
Da ispijem sve što ima vode u sve sedam sv'jetskih oceana
(Derviš-paša)²⁴

ساقی نامه

بیا ساقی آن می که حال آورد کرامت فزاید کمال آورد
بمن ده که بس بی دل افتاده ام وزین هر دو بی حاصل افتاده ام
بیا ساقی آن می که عکسش ز جام به کیخسرو و جم فرستد پیام
بده تا بگویم به آوازی که جمشید کی بود و کاووس کی²⁵

²¹ Vidi bilj. 19.

²² Hafiz Širazi, *Divan*, 3.

²³ Hafiz Širazi, *Divan*, 518.

²⁴ Prijevod Safvet-bega Bašagića. S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, "Svjetlost", Sarajevo, 1986, 75.

²⁵ Hafiz Širazi, *Divan*, 518.

PJESMA VINOTOČI

*Hajde vinotočo, daj to vino što razgaljuje
I uzrok je plemenite darežljivosti i savršenosti
Daj to amo vino, bez srca se odavno živujem
I jedno mi i drugo u mom življenju nedostaje
Hajde vinotočo, daj to vino što ljeska iz čaše
O Kejhusevu i Džemu vijesti nam kazuje
Daj vina da počnem uz zvuk naja kazivanje
Kako kralj Džemšid bje i Kavus kralj bje
(Hafiz Širazi)*

ساقی نامه

که از قلقش بانگ توحید خاست	بیا ساقی آن جام وحدت کجاست
به گردان پیای چو تسبیح کل	قدح پر کن از حوض فخر رسول
که از بحر رحمت نکاهد نمی	بیا ساقی آن ساغر زمزمی
جگر تشنه رشحه رحمت	به من ده که در مانده عزبتم

PJESMA VINOTOČI

*Hajde vinotočo, gdje je taj pehar vahdeta
Što iz njeg' klokotom ječi eho tevhida
Napuni čašu s vrela časti Poslanikova
I sve tako ukrug puni kao zrna od tespaha
Hajde vinotočo, dodaj tu čašu Zemzema
Jer kapljica ne umanjuje more rahmeta
Daj mi je, jer sam malaksao bez čista pića
Duša mi vapi za kapljicom rahmeta
(Zekerija Sukkeri)*

Sadijeva poezija kao instigator interteksta:

چه فتنه بود که حسن تو در جهان انداخت که یک دم از تو نظر بر نمی توان انداخت
بلای غمزه نامهربان خون خوارت چه خون که در دل یاران مهربان انداخت²⁶

*Tvoja ljepota kakvu li smutnju u svijetu učini
Ni trena s tebe se ne može pogled skinuti
Na kušnju stavlja mig neljubazni, nemilosrdni
Kako li se srce blagodarna prijatelja uznemiri
(Sadi)*

²⁶ Sadi Širazi, *Dīvān-e aš'ār*, gazel 31, <http://ganjoor.net/saadi/divan/ghazals/> (pristupljeno 2. juli 2015).

چو ترک چشم تو سهمی بسوی جان انداخت دل از طرب کله خود برآسمان انداخت
دلی نماند که مجروح تیر غمزه نشد چه فتنه بود که چشم تو در جهان انداخت²⁷

*Oko tvoje čarno strelicu kad odape na dušu mi
Srce od sreće svoj ćulah u nebo hiti
Nijedno srce ne ostade a da namigivanjem ne rani
To tvoje oko u svijet kakvu li smutnju ubaci (Adni)*

I drugi su sufijski pjesnici bili instigatori interteksta što je teže uočiti zbog sofisticirane misli na koje pjesnik poetski referira. Tako Saib Tebrizi – a poslije intertekstom i Hatem – samo jednim stihom referira na metafiziku jednosti ili jednosušnosti na razini Načela ili razini svijeta zamišljenog Bitka, gdje sve prebiva još uvijek kao čisti potencijalitet (al-ta‘ayyunāt).²⁸

در بهارستان یکرنگی شراب و خون یکی است بلبل و گل سرو و قمری لیلی و مجنون یکی است²⁹

*U cvjetnoj bašči jednoistosti i krv i vino, isto je
Bulbul i ruža, čempres i golubica, Lejla i Medžnun, sve isto je
(Saib Tebrizi)*

تابشِ حسنش نگه سوزانه در چشمم یکی است شمع باهم شهپر پروانه در چشمم یکی است³⁰

*Svjetlost ljepote njene i pogled koji žeže, isto je
I svijeće i krilo leptira za mene isto je (Ahmed Hatem)*

S druge strane, sufijska poezija kao ekskluzivitet divanske književnosti unutar metafizike pamćenja ima svoje memorijske konektore; nudi i eksplicitno i implicitno ontologiju imaginalnog svijeta (*mundus imaginalis*) i nije tek slučajno ista simbolika koja se odnosi na eshatološko osjećanje Ljepote: istu viziju doseže zoroastrijski vjernik, mitski iranski vladari, a i stoljećima kasnije i sufije.³¹ U sufijskoj poeziji koja sublimira između ostalih i leksiku preuzetu iz tradicije mazdaizma na prvom mjestu je metafora *pīr-e moġān*, koja

²⁷ Adni, *Dīvān-i ‘Adnī*, Millet Kütüphanesi, No. 278, 279.

²⁸ R. Hafizović, *Suštinsko čitanje Ibn Arabijeva Fususa – kroz komentar Abdullaha Bošnjaka*, NII “Ibn Sina”, Sarajevo, 2013, 72. (dalje: R. Hafizović, *Suštinsko čitanje Ibn Arabijeva Fususa...*).

²⁹ Saib Tebrizi, *Dīvān-e aš‘ār*, gazel 1195, <http://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazal-kasa/sh1195> (pristupljeno 2. juli 2015)

³⁰ Vidi bilj. 7.

³¹ Shihabuddin Suhrawardi Al-Maqtul, *Orijentalna mudrost. Teozofija svjetlosti*, prev. R. Hafizović, NII “Ibn Sina”, Sarajevo, 2011, 261, 281. (dalje: S. Suhrawardi Al-Maqtul, *Orijentalna mudrost...*).

je već postala termin, u značenju velikog učitelja, savršenog čovjeka ili šejha kao vodiča (*moršed*). *Mag* je istinski mudrac koji je spoznao Bitak i njegova očitovanja, koji je spoznao šta je to supstancijalno a šta akcidentalno, koji zna otkud su i šta su priroda i duša, koji je spoznao porijeklo sebe i svijeta. Otuda je i cijela konstelacija simbola u tesavufskoj književnosti: *Mag, sinovi Maga, Hram Vatre, vino Maga*,³² te čaša ili pehar kao ključ tesavufske leksike. Zoran primjer intertekstualnog učinka tekstova na primjeru divanske tradicije vidimo kod znakovnog sklopa simbolike svjetlosti i tmine iz drevne mudrosti zoroastrizma,³³ čije su se doktrine temeljile na jedinstvu božanskog načela, a koju u sufijskoj poeziji ponovno čitamo. Tako poetska kazivanja postaju akumulacija duhovnog i tekstualnog iskustva, a simboli, koje nalazimo još kod čuvenog perzijskog sufijskog pjesnika Attara (u. 1220), u ovom slučaju su vezivno tkivo za obje kulture, i predstavljaju kulturu zapisanu kao iskustvo, odnosno kulturu kao pamćenje, koje se može ponovno iščitavati i tumačiti.

چون مرد دین نبودم کیش مغان گزیدم
اکون ز نا تمامی نه مغ نه مؤمنم من
دین رفت و بر میان جز ز نار می نیبیم
انلک ز دست دادم بسیار می نیبیم³⁴

*Pošto ne bjehe čovjek od vjere, odabrah vjeru magova za sebe
Oslabiše i te dinske sponse, pa onda ne vidim ništa osim vatre
Pa sada zbog nedosljednosti ni magom ni vjernikom ne računam se
Malo toga ja izgubih, ipak ne vidim mnogostruke pute (Attar)*

هوای مغیچغان زمانه میگردید
صنم پرست و گرفتار تار زتارم

*Sudba mi se odredi sve po želji sinova maga
Idolopoklonik da budem i svećenik zaređenog pojasa (Talib)³⁵*

بروای راهب مغ با بت سیمین کنشت
با بماند به من افتاده اش آن حور بهشت

*U hram idi monahu međusijin svojoj ljepotici od srme
A meni jadnom nek' ona hurija rajska ostane (Zijaji)³⁶*

Mnogi istraživači i interpretatori sufijske poezije smatraju kako je ova simbolika potvrda da je mudrost univerzalna i vječna (*philosophia*

³² S. Suhrawardi Al-Maqtul, *Orijentalna mudrost...*, 174.

³³ Isto, 17, 174.

³⁴ Attar, *Dīvān-e eš'ār*, gazel 581, <http://ganjoor.net/attar/divana/ghazal-attar/sh581/> (pristupljeno 2. juli 2015)

³⁵ Vidi bilj. 15.

³⁶ Vidi bilj. 19.

perennis et universalis) i da je kao takva postojala u različitim formama kod Indijaca, Iranaca, Babilonaca, Egipćana i Grka, sve do Aristotela.³⁷ Ovdje se otvara pitanje kanona i cenzure, odnosno pamćenja i zaborava, no to je pitanje koje treba tek detaljnije analizirati.

Ta pradrevna nadvremena *Madonna Intelligenza* (*Sophia Aeterna*) uvijek nam se vraća u novom interpretativnom ruhu apostola svoga vremena. Stoga je čitanje poezije na perzijskom jeziku bošnjačkih autora čitanje zapisa velikih perzijskih pjesnika, koji baštine velike istočne kulture ali u drugoj formi, zapravo potonji autori ih čine ponovno čitanim kroz nove vremenske slojeve.

V

Divanska poezija najvećim dijelom pripada tesavufskom diskursu. Stoga ne čudi da imamo autore čija je poetika tesavufski tumač najsuptilnijih tema iz sfera esencije i egzistencije. Ako uzmemo u obzir i sveopći utjecaj Ibn Arebija u gnostičkim doktrinama,³⁸ tačnije njegove ideje o transcendentnom jedinstvu Bitka (*wahdat al-wuğūd*) koja kazuje da jedino Transcendencija istinski postoji, dok je sve drugo očitovanje i obznanjivanje iste Zbilje. Dakle, Zbilja (*al-Haqīqa*) ili apsolutni Bitak jeste ono što sve obuhvata i sve prožima, jer zapravo ništa drugo i ne postoji, što suštinski znači manifestaciju Bitka, koji se na različitim stupnjevima različito realizira, to jest nikada se ne ponavlja. Također, njegova doktrina o univerzalnom/savršenom čovjeku (*al-insān al-kāmil*), koja je dominantna u sufijskoj perspektivi, potvrđuje da je Bog transcendentan i da posjeduje svojstva čije refleksije i odbljesci čine sva kosmička svojstva, odnosno manifestaciju Bitka. Ne čudi da su ove doktrine zbog svog utjecaja postale osebujni memorijski konektori u sufijskoj poetici, budući da su stihovi mjesta žarišnih susreta duhovnih svjetova koji uzajamno komuniciraju na razini gnoze.

جمال من رأى قد رأى الحقَّ هويدا شد زمرآت رخ حق می نماید یا رسول الله³⁹

Ta ljepota Ko me vidi kao da je ugledao Haqqa očita je
S ogleдала lice Hakka pokazuje se, Božiji Poslaniče (Salahi)

³⁷ Usp. S. Suhrawardi Al-Maqtul, *Orijentalna mudrost...*, 18; R. Hafizović, *Ibn 'Arabijevo filozofsko-teološko učenje o logosu*, Beamust, Zenica, 1995, 36-40. (dalje: R. Hafizović, *Ibn 'Arabijevo filozofsko-teološko učenje o logosu*).

³⁸ Usp. R. Hafizović, *Suštinsko čitanje Ibn Arabijeva Fususa...*, 24-44.

³⁹ Svi stihovi Abdullaha Salahuddina Uššakija Salahija su preuzeti iz: *Divan-i hazreti Salahi*, Ahmet Sadik Yivlik 165, privatna zbirka.

یمینت جوهر هستی امکان را برون انداخت همه کون و مکان را ننه مانخ یا سول الله
Tvoja prisega otvori put ostvarenju suštine bitka
Cijelom univerzumu tvoja blagodarnost stiže, Božiji Poslaniče
 (Salahi)

Hermeneutičkim čitanjem ovih stihova iščitavamo doktrinarna učenja prema kojima je Poslanik islama, savršeni čovjek, potpuna teofanija božanskih imena, ogledalo u kome se sve ogleda, posvemašnji univerzum u svom jedinstvu, kao prvolik od svakog stvorenja i eshatološki utok u kome će završiti svjetovi Univerzalnog Očitovanja (*al-mazhar al-kulliyy, al-ḥuluq al-'azīm*). Lice savršenog čovjeka u sebi sukusira sve skrivene metafizičke realitete zamišljenog Bitka. Savršeni je čovjek uglačano ogledalo u kome se odražavaju svi svjetovi, od svijeta teokozmičkog do svijeta mineralnog, odnosno u kome se ogleda *Lice* Božije koje jedino jest.⁴⁰

و جودت نقطه فیض هویت لجه وحدت توی در حلقه امکان مرکز یا رسول الله
Tvoja blagodarnost jeste izlivanje Onstva iz nepreglednog mora Jednosti
Ti si u središtu kruga svih mogućnosti, Božiji Poslaniče
 (Salahi)

خاتم چه گونه شکوی پس پایه گئی کنم آن بت که سایه اش همه دیدم به فرش خاک
I na kraju, čemu gundanje na hod natraške
Sve što na Zemlji vidjeh sjena je one Ljepote (Hatem)

اگر نه جوهر ذات تو بودی علت صورت بهم هرگز ندادی دست ترکیب هیولانی⁴¹
Da srž Biti Tvoje nije uzrok svakog lika i oblika
Nikad ne bi stvorio složevinu tvari i tvarnoga (Adni)

VI

Pod uticajem klasične perzijske književnosti dvije bismo figure pamenja posebno markirali u divanskoj poeziji na perzijskom jeziku: voljena i ružičnjak. Ružičnjak simbolički predstavlja rajski analogon, čija je unutrašnjost koncept ekskluziviteta, ljepote, reda i odsustva rivalstva. Karakteriziraju ga red, ljepota, ruža i voljena u njemu. Dakle,

⁴⁰ Usp. R. Hafizović, *Ibn 'Arabijevo filozofsko-teološko učenje o logosu*, 73-103.

⁴¹ H. Ç. Kınalızade, *Tezkiretî 'ş-Şu'ara*, haz. Aysun Sungurhan-Eyduran, Ankara, 2009, 42.

ružičnjak i njegov sinonim vrt (sinonimne lekseme ružičnjaka *golzār*, *golestān*, *golšan*, *golzār*) sa istim referentom predstavljaju simbole unutarnjeg, sigurnog prostora, koji je refleksija božanskog postojanja, kao i unutarnjeg života i emocionalnih potreba čovjeka čiji su simbol njegova prsa i/ili srce koji predstavljaju, baš kao i vrt, siguran, unutarnji prostor ili emocionalno utočište.⁴² Voljena je kod sufija uvijek Bog. Ona izaziva strasnu ljubav (*'ešq*), ima ulogu objekta opsesije i kontrolirajuće snage u odnosu na zaljubljenog – predstavlja simboličku ljubav kao odliku transcendentnog svijeta.

این نه خطست و نه رخسارِ خوی آلودست این سبزار و گل پر شبنم خوشبوئیست این⁴³

Nisu to ni nausnice, a ni lice znojem orošeno – to nije

Livada zelena i ruža miomirisna rosom pokapana – to li je (Mehmed Fevzi)

ز بهر برگ صبحی بهار عمر خوشست ولی چو موسم گل فرصت کی دارد⁴⁴

Zarad latica u jutarnjem vinu ugodan je behar postojanja

Ali prohuji brzo poput sezone ružina cvata (Sabuhi)

ز درد آن دهن چون غنچه باغ همیشه خاطر خود تنگ دارم⁴⁵

Usne onog pupoljka iz vrta zadaju mi jade

Um i duša mi osjećaju tjeskobe neprestane (Zijaji)

بیا ای باغبان بنگر بیار خوشخرام ما که سرو قد دلجویش تماشای دگر دارد⁴⁶

Baštovane, gracioznost moje drage dođi pa vidi

Čempresova stasa i dražesti puna kada je gledaš kako hodi (Rušdi)

ZAKLJUČAK

Neupitno je da je poezija kao tekst u književnoj komunikaciji s drugim tekstovima; poezija neprestano ispisuje nove slojeve preko prethodnih ispisa i dopunjuje prethodne tekstove, čime oni dobivaju nove dimenzije što čini fenomen sveukupnog *čitalačkog iskustva*. Svi ti uslojeni tekstovi i iskustva koji oni nose u sebi čine jednu razgranatu mrežu kulture s mnogobrojnim poveznicama – konektorima, koji

⁴² S. Gačanin, *Sve na Zemlji sjena je Ljepote...*, 89.

⁴³ Fevzi, *Dīvān-i Fevzī*, Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, No. 392.

⁴⁴ Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, Univerzitetska biblioteka u Bratislavi, rukopis br. 545, TG 14, fol. 11b; Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, 118-119.

⁴⁵ Vidi bilj. 19.

⁴⁶ Vidi bilj. 11.

omogućavaju kulturno pamćenje jedne ili više kultura u svijesti jednog naroda. I ta iskustva i te ideje transformiraju se u znakove i simbole koje prepoznajemo u svakom narednom sloju/tekstu.

Kolektivno sjećanje nudi novu paradigmu kulture koja fenomen književnosti ispituje s novog aspekta. Kultura jednog naroda ima svoju unutarnju konektivnu strukturu čija koherencija počiva na socijalnoj i vremenskoj dimenziji kulturnog kontinuiteta. Njena snaga ne leži u spomenu i očuvanju već u kulturnom pamćenju koje joj kroz tumačenje jamči mjesto u kompleksnoj strukturi kulture jednog naroda.

Kultura pamćenja povezuje prošlost i sadašnjost i ako izgradimo pravilan odnos prema njoj, što je jamstvo našeg opstanka u budućnosti i potvrda našeg identiteta, ujedno stvaramo imaginaciju o sebi, jačamo identitet kroz generacije i izgrađujemo vlastite obrasce kulture sjećanja.

Iskustva divanske poezije imaju, između ostalih, izvorišta i u drevnoj iranskoj kulturi, tesavvufu, kao i poetskom vezu velikih imena kao što su Sana'i, Rumi, Attar, Sadi Širazi, Hafiz Širazi, Džami te drugih pjesnika klasične epohe, koji su imali značajan utjecaj u utemeljenju estetskih kانونa divanske poetike. Stoga su nam unutar kulture pamćenja zanimljivi upravo oni elementi koji nam potvrđuju raznolike interferencije, kao i memorijski konektori u divanskoj književnoj praksi kako mitopoetički tako i oni s duhovnog izvorišta unutar istog zajedničkog kulturnog modela. Upravo sa mitopoetičkim istraživanjima moguće je povezati ideje i simbole divanske poetike s njihovim drevnim izvorištima i načinom njihove artikulacije, čija interpretacija nudi spoznaju da je svijet i život dijahronijski motiv, pa postaje memorijski konektor jedne kulture. Naši konektori su ovdje na perzijskom jeziku, kao zapisi koji čine vezivno tkivo (mada su mogli biti i na druga dva jezika jer se tiču univerzalnog ljudskog iskustva) i kulturu kao pamćenje koje se može uvijek iznova ispisivati na novom sloju palimpsesta vremena i istovremeno se svakim novim ispisom vraćati svom izvoru. Na ovaj način interferencija kultura i njihovo pamćenje gradi duhovni identitet, koji potvrđuje interpretacija svakog navedenog divanskog stiha.

Naše vezivanje za pjesnike bošnjačkog porijekla stvar je našeg afektivnog odnosa, ali i imaginacija etničkog kao diferentnog u odnosu na druge na istoj ravni, što nas obavezuje na svjestan i savjestan odnos prema prošlosti i da različite forme kulturnog oblikovanja *pamtime i ne zaboravimo*. Na ovaj način uzdižemo naše kulturno pamćenje iznad pukog predanja o brojnim autorima i njihovim poetskim kazivanjima unutar konektivnih struktura naše kulturne povijesti.

POETIC DICTA AS MEMORY CONNECTORS

Summary

The culture of a nation on the spatial and temporal axis is marked by the connecting units – the figures of memory, which transmit and connect the memory material through various cultural media, and therefore ensure the persistence of the cultural memory. We name these figures memory connectors precisely because of this characteristic of the preservation, transmitting and connecting.

This paper deals with the specific memory connectors in the diwan poetry of Bosniaks in Persian, as a segment of the Islamic literary tradition. The image of text as the space of memory in Islamic literary tradition gives a *mnemonic art par excellence* dimension to the poetry – it is the interactive transfer of the tradition's practice of intertext and literary scenery.

Key words: cultural history, cultural memory, memory links, literature of Bosniaks, Persian language.